

De Gaaien-invasie van najaar 2010 in België

LEX PEETERS

De Gaai *Garrulus glandarius* is vooral een standvogel, die zich buiten het broedseizoen vaak groepeerd in de buurt van voedselrijke plekken. Verder zal in de meeste jaren dispersie plaatsvinden. In sommige najaren treden er echter invasies op, die gepaard gaan met opvallende, groepsgewijze trek. In de laatste decennia was dat in de Lage Landen vooral het geval in 1977, 1983, 1996 en 2004. Ook het najaar van 2010 kan nu aan deze reeks worden toegevoegd. Dit artikel tracht een beeld te geven van het verloop van die influx in België en de omliggende landen.

Gaaientrek spreekt veel vogelaars tot de verbeelding. Daarbij speelt niet alleen mee dat het een vrij zeldzaam fenomeen is, dat gemiddeld slechts eens in de 7 tot 8 jaren voor komt. De traag en wat onbeholpen overflappende Gaaien dwingen een gemengd gevoel van ontroering en ontzag af: ze zijn als bosvogels niet optimaal gebouwd om zich over grote afstanden te verplaatsen, dus moet er sprake zijn van sterke noodzaak wanneer ze dat toch doen.

Algemeen wordt aangenomen dat grote invasies in gang worden gezet door een relatief gebrek aan voedsel, al dan niet gecombineerd met een verhoogde populatiedruk die dat accentueert. Gaaien voeden hun jongen voornamelijk met dierlijk materiaal, bij uitgevlogen jongen vaak aangevuld met eikels uit het vorige seizoen (Owen D.F. 1956). Gunstige voedselomstandigheden in het broedseizoen zouden de eerste aanzet tot een invasie kunnen betekenen. Wanneer een sterk gegroeide populatie vervolgens een slecht of matig mastjaar voor Eiken, Beuken en/of Hazelaars treft, treedt er een voedseltekort op, met massale migratie als gevolg.

Trekgedrag

Vanaf de telpost Maatheide ten westen van Lommel (L), die tijdens de invasie van 2010 dagelijks bezet was, kon ikzelf optekenen hoe de Gaaien-verplaatsingen verliepen. Laag boven de horizon verschenen de gespreide groepen, die traag dichterbij vlogen. Waar zich onderweg soortgenoten in eikenpercelen bevonden trad aarzeling op. Soms vielen de trekkers zelfs in, om niet veel later, aangevuld met de daar aanwezige vogels, weer verder te gaan.

Bij Maatheide volgden ze nagenoeg steeds dezelfde zuidwestelijke route over en langs bos. Rechts meden ze de grote vlakte en links de bebouwde kom van Lommel. Waarschijnlijk spelen de bosgebondenheid en de kwetsbaarheid voor predatoren van deze gebrekkige vlieger daarin een rol. Bij dreigend gevaar willen ze direct beschutting vinden. Enkel op 26 september vond de trek over Maatheide op grotere hoogte en veel gerichter plaats, waarbij de open gebieden geen belemmering bleken te vormen.

Alle grafieken (Figuren 1-3) tonen een trekverloop in twee golven, een sterke en een

Gaaien-invasies lijken van alle tijden te zijn. Jac P. Thijsse schrijft in zijn boek 'Het vogeljaar. Nederlandsche vogels in hun leven geschetst' (1903) met het nodige gevoel voor dramatiek:

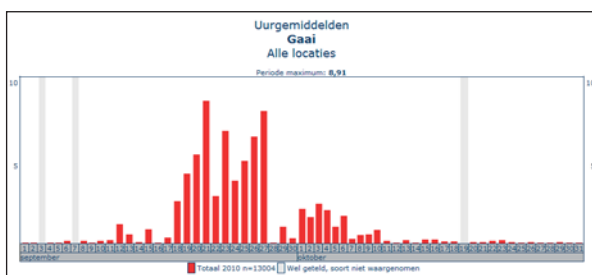
In het najaar trekken zij soms bij duizenden rond; ik heb er in den loop van een enkelen voormiddag wel eens dertigduizend gezien. Een boschje op een heuvel, een oud bosch van beuken, ahorns en abeelen, was er vol van, twintig, vijftig vogels in iederen boom, een rusteloos gezwier en gefladder tusschen de takken, een gekrijsch en geschreeuw zonder weerga. En waar in de vlakke nog boschjes waren, hoe klein ook, zag je tusschen de twijgen het rusteloos gewemel van blauw en wit en zwart, terwijl nog groote troepen over het land zweefden en altijd nieuwe benden uit het oosten arriveerden.

Die gaaientrek duurde vier dagen; er moeten er in dien tijd wel miljoenen door ons land zijn gegaan en onwillekeurig vraagt men zich af, waar al die vogels vandaan komen. Het is goed, op zoo'n oogenblik eens een kaart van de oude wereld te bezien en te beseffen, hoe klein ons landje is en hoe ontelbaar veel vogels in de steppen en bosschen van Oost-Europa tot ontwikkeling kunnen komen. Toch schijnen gaaien nergens in bijzonder groot aantal te broeden, zoodat die ontzettende vogelverhuizingen, die niet ieder jaar voorvallen, maar bij tusschenpoelen van zes tot twintig jaar, ons altijd nog zeer raadselachtig voorkomen.

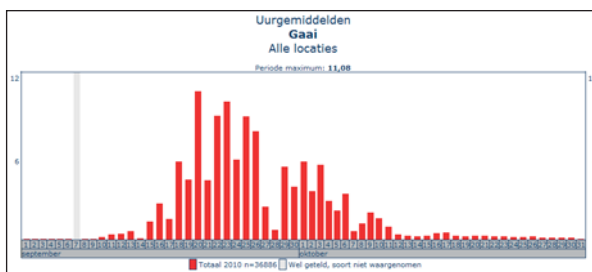
Dr. P.P.C. Hoek documenteert in het Tijdschrift van de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging (1913) de invasie van 1910, die blijkbaar eveneens een ongekenne omvang had:

De Heer Jhr. W. C. van Heurn berichtte mij van den kolossalen gaaientrek over de duinen bij 's-Gravenhage, die half September begon en zich tot minstens half October voortzette. (...) In Brabant, schreef Jhr. van Heurn, was het met de meerkollen bijzonder erg, vooral bij Princenhage. Uit Godlinze (Groningen) schreef men, dat daar in geen tien jaren een gaai was gezien en dat de soort thans in menigte passeerde. Van den Heer P. ten Zeldam te Oosterblokker (Noord-Holland) vernam ik dat begin October meerkollen aanwezig waren als: het zand der zee, terwijl in andere jaren men ze daar in den trektijd nooit in grooten getale en zelfs zelden meer dan een of twee stuks tegelijk ziet. (...) Hoe ver zuidelijk en zuidwestelijk zich de buitengewone gaaientrek van 1910 heeft uitgestrekt, is mij niet bekend. (...) Alleen weet ik dat in het Departement du Gard in Zuid-Frankrijk eene menigte der bedoelde vogels in October werden waargenomen, meer dan in twintig jaren het geval was geweest, en dat ongeveer half October vele duizenden voorbijtrekkende te Bregenz (Tirol) werden gezien.

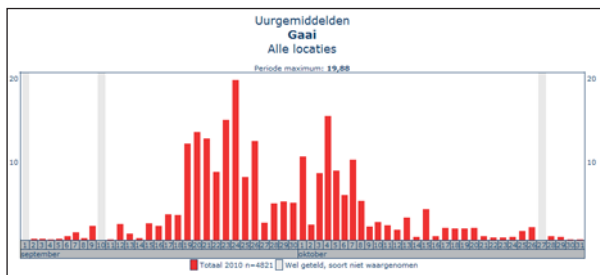
Verloop van de invasie in de Lage Landen

Figuur 1. Uurgemiddelden Gaaien *Garrulus glandarius*, Belgische telposten najaar 2010, bron: www.trektellen.nl
Figure 1. Hourly mean for Jays *Garrulus glandarius*, Belgian count stations, autumn 2010. Source: www.trektellen.nl

Figuur 2. Uurgemiddelden Gaaien *Garrulus glandarius*, Nederlandse telposten najaar 2010, bron: www.trektellen.nl
Figure 2. Hourly mean for Jays *Garrulus glandarius*, Dutch count stations, autumn 2010. Source: www.trektellen.nl

Figuur 3. Uurgemiddelden Gaaien *Garrulus glandarius*, Duitse telposten najaar 2010, bron: www.trektellen.nl
Figure 3. Hourly mean for Jays *Garrulus glandarius*, German count stations, autumn 2010. Source: www.trektellen.nl

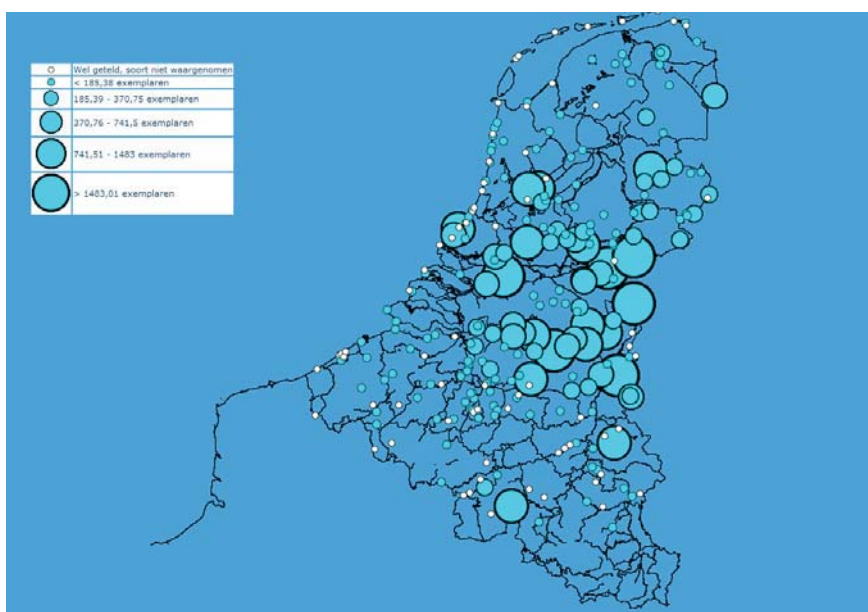
(veel) zwakkere. De dip einde september houdt waarschijnlijk verband met een drie-daagse regendepressie met laaghangende bewolking en mist, waarna de al afnemende migratiegolf zich weer kon hervatten. Feitelijk kan worden gesteld dat de Gaaienmigratie zich bij ons hoofdzakelijk tussen 18 september en 10 oktober voltrok, met het zwaartepunt nadrukkelijk in de derde decade van september. Bij andere invasies begon de massale trek eveneens half september, maar hield deze vaak tot half november aan, met de hoogste aantallen in de eerste helft van oktober (LWVT / SOVON 2002).

In **België** vond de sterkste migratie in het oostelijke deel van het land plaats. Mogelijk werd de trekintensiteit naar het westen toe minder, doordat de vogels over een steeds breder front uitwaaierden en de drang om verder te trekken door een toereikend voedselaanbod afnam. Bovendien kan meegeteld hebben dat het oosten van het land veel bosrijker is en daardoor voedselrijker en voor de trekkende Gaaien landschappelijk aantrekkelijker. Langs de Franse kust en in het Verenigd Koninkrijk zijn in elk geval geen grote Gaaien-bewegingen opgemerkt. De vijf hoogste dagtotalen waren: 865 ex.

op 21-09 over Gochenée (N) en 448 ex. (27-09), 297 ex. (26-09), 219 ex. (23-09) en 217 ex. (20-09) over Maatheide bij Lommel. De meeste groepen bestonden uit 10 tot 20 ex., de grootste telden tussen de 70 en de 80 ex.

Het verloop in **Nederland** komt overeen met dat in België, hoewel de Gaaieninvasie er een stuk westelijker uitvloeide en plaatselijk de kust bereikte. De hoogste aantallen op trektelposten waren hier: 1178 ex. op 26-09 over De Hamert (Noord-Limburg), 554 ex. op 18-09 aldaar, 552 ex. op 29-09 over Diemen en 432 ex. op 22-09 over Eltenberg. Een vermeldenswaardige waarneming buiten de telposten betreft 794 ex., die op 22-09 binnen een uur in WZW- en ZZW-richting Deventer passeerden (waarneming.nl / Ben van Dort). SOVON veronderstelt op basis van de gegevens van trektellen.nl dat de influx in Nederland betrekking heeft gehad op 80.000 tot 110.000 Gaaien.

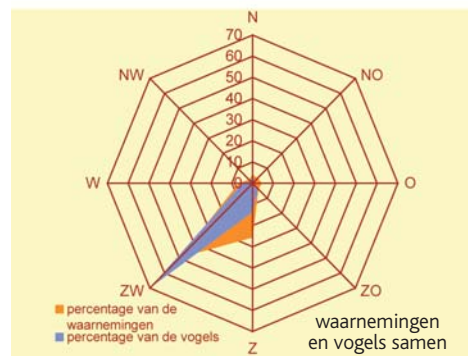
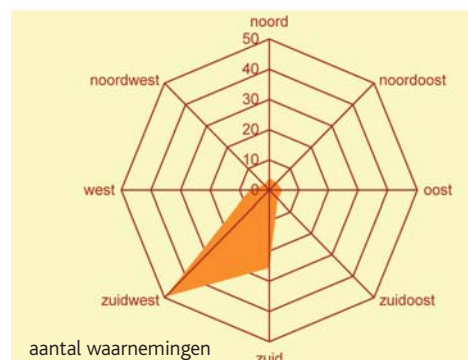
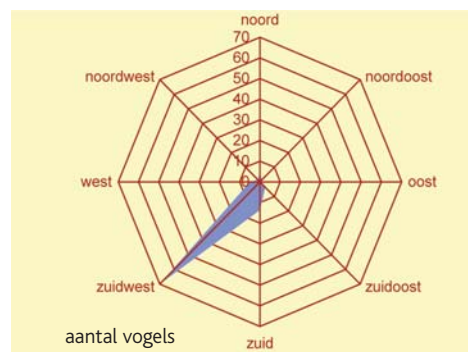
Ondanks de beperkte data van het noorden van **Duitsland** komt het migratie-verloop ook daar sterk overeen met dat van Nederland en België. Wel zette de invasie daar in de eerste week van oktober wat heviger door.

Figuur 4. Doortrekpatroon Gaaien *Garrulus glandarius* over de Benelux, najaar 2010, bron www.trektellen.nl
Figure 4. Migration pattern for Jays *Garrulus glandarius* over the Benelux, Autumn 2010, source www.trektellen.nl

Vliegrichting

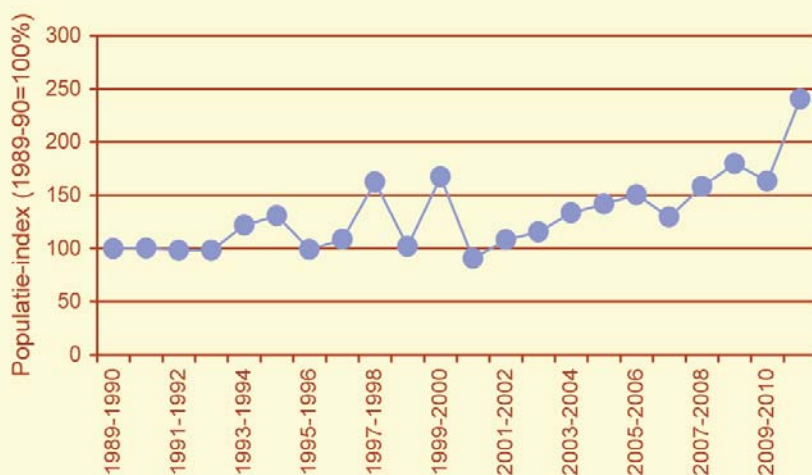
De Gaaientrek in het najaar van 2010 was overtuigend ZW-gericht (figuur 5), zoals dat tot nog toe bij grote invasies van Gaaien altijd het geval is geweest (Zink 1981). Migratie in noordelijke richtingen lijkt vaak betrekking te hebben gehad op voedselverplaatsingen of hield verband met landschappelijke omstandigheden of ontwijkingen van slecht weer. Zo lag op 30-09 ten zuiden van telpost Maatheide urenlang een breed en zwaar regenfront, waar de Gaaien op reageerden door in westelijke richting langs de bosrand te vliegen. In Gochenée (N) hielden op 21-09 845 Gaaien een noordelijke koers aan. Het was die dag goed weer en elders in de Ardennen, bij Verviers (Lg), trokken 128 ex. 'gewoon' ZW. De waarnemer meldde dat ze vanuit het zuidoosten door de Maasvallei toestroomden. Gelet op

Figuur 5. Vliegrichting Gaaien *Garrulus glandarius* over de Benelux, najaar 2010.
Figure 5. Flight direction of Jays *Garrulus glandarius*, Benelux, autumn 2010

Gaai *Garrulus glandarius*. 26 september 2009. Lier (A) (Foto: Leo Janssen)

Figuur 6. Procentuele verandering van het aantal getelde Gaaien *Garrulus glandarius* in PTT-tellingen in Vlaanderen.

Figure 6. Changes in numbers of counted Jays *Garrulus glandarius* in Point-Transsect-Counts in Flanders.

de 'pleinvrees' van Gaaien kan de trekrichting hier, en op andere locaties, beïnvloed zijn door de landschapsstructuur. Tot slot blijkt uit de gegevens op www.waarneming.nl dat een deel van de ex. die op 26-09 de Nederlandse kust bereikten in noordelijke richting is afgebogen.

Herkomst

Philippe Van Audenhove meldde op 25-09 ter hoogte van Vente, aan de westkust van **Litouwen**, een overtrekkende groep van circa 50 ex. Volgens plaatselijke vogelaars was daar toen ook 'in de afgelopen dagen' al sprake van opvallende Gaaientrek geweest. In het westen van **Estland** viel geen extra activiteit van Gaaien op (med. Trinus

Haitjema), maar op 26-09 werden maar liefst 4.300 ex. geteld tussen Pnevó en Mooste, over het smalste punt van het enorme Peipusmeer in het zuidoosten van het land (bron: www.estbirding.ee). De verklaring ligt voor de hand: de ligging van de Finse Golf boven de volledige noordgrens van Estland en het betreffende meer op de oostgrens zal vooral bij een relatief zwakke vlieger als de Gaai tot stuwung leiden. De westzijde van het land ligt in de luwte van de zo ontstane trekbaan.

Tot slot was er de melding van uitzonderlijk veel Gaaien in de Vogezes in **Frankrijk** en in Zwitserland – "de grootste aantallen sinds mensenheugenis" (Kestenholz dr. M. 2010). Op het ringstation op de Col de Bretolet in het zuidwesten van **Zwitserland** werden in de voorbije dertig jaren enkel meer dan 10 ex. gevangen in 1996 (26 ex.), 2003 (16), 2005 (22) en 2010 (149). De hoofdmoot (125 ex.) werd er in 2010 geringd tussen 13-09 en 02-10, dus vrijwel parallel aan de piekperiode in de Lage Landen, toch wel opmerkelijk. Eén Gaai die er op 28-09 werd geringd werd 17 dagen later vanuit Valle d'Aosta in Italië, op 57 km afstand (Z.O.), teruggemeld (med. Althaus, S.). Het geeft een indicatie van de reikwijdte en omvang van de invasie van 2010.

Aangezien er op de trekpost in Falsterbo (bij Malmö in Zweden) geen opvallende Gaaientrek werd vastgesteld, ligt een meer oostelijke herkomst voor de hand. Rusland is als brongebied het meest aannemelijk. Op grond van de beschikbare gegevens ontstaat immers de indruk dat tenminste een belangrijk deel van de vogels direct ten oosten van de Finse Golf via de Baltische Staten in zuidwestelijke richtingen over Europa is uitgewaaid. De Gaaien passeerden de oostgrens van de Lage Landen dan ook vrijwel gelijktijdig over een breed front. Bij gebrek aan eerdere en latere data uit het oosten van Europa kan echter niet worden uitgesloten dat het binnen een zeer uitgestrekte regio om gesynchroniseerde lokale voedseldispersie handelde, temeer omdat zich halverwege de derde decade van september op ver uiteen liggende locaties een migratiepiek aftekende; gesynchroniseerd bijvoorbeeld, omdat het toen toevallig gunstig vliegweer was voor Gaaien.

Na de migratiegolf

Uit de resultaten van de PTT-tellingen (Figuur 6) blijkt dat in de aansluitende winter 2010/2012 in Vlaanderen aanzienlijk meer Gaaien aanwezig waren dan in de afgelopen 25 jaren ooit het geval was. Sinds de eeuwwisseling was er al sprake van een

gestage toename van de winterpopulatie, bijna een verdubbeling op 10 jaar tijd. Na de migratiegolf was die nog eens de helft groter dan het reeds verdubbelde aantal. Vroegere invasies zijn amper terug te vinden in de cijfers, wat zou kunnen indiceren dat de migrerende Gaaien toen slechts passanten waren.

Na de influx van 2004 was er in april 2005 duidelijke terugtrek. Voor het voorjaar dat op de invasie van 1996 volgde kunnen we terugvallen op de resultaten van telpost Breskens. Die geven opvallende Gaaientrek verspreid over de gehele maand mei 1997 te zien. Deze bandbreedte voor de terugtrekperiode komt overeen met hetgeen 'Vogeltrek over Nederland' daarover meldt. Het wordt nu boeiend om te volgen hoe dit zich dit voorjaar (2011) gaat ontwikkelen. De auteurs van het boek 'Vogeltrek over Nederland' (LWVT / SOVON 2002) schatten dat slechts een vijfde deel van de weggetrokken vogels weer naar de regio van herkomst zal terugkeren: tengevolge van sterfte en omdat zij zich in het overwinteringsgebied vestigen, zoals uit Engeland in 1984 bekend is. Gezien de late timing van die terugtrek (april/mei) is het bovendien niet aannemelijk dat ze datzelfde jaar nog tot broeden zullen komen.

Dankwoord

Voor de samenstelling van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan Koen Leysen en Gerald Driessens voor het beheren en beschikbaar stellen van de relevante data. Ook dank ik graag Sarah Althaus (ringstation Col de Bretolet), Trinus Haitjema, Norman van Swelm, Philippe van Audenhove en Herman Poorters voor hun aanvullende gegevens. Marc Herremans, Rob Vogel en Gerard Troost (SOVON) en wederom Koen Leysen ben ik zeer erkentelijk voor het kritisch doorlezen van het artikel en hun correcties en opmerkingen.

Webreferenties

www.trektellen.nl, www.waarneming.nl, www.waarnemingen.be

Lex Peeters,
Beemke 28, NL- 5534 AH Netersel,
lpeeters@iae.nl

Referenties

- Hoek dr. P.P.C. 1913, *Tijdschrift van de Nederlansche Dierkundige Vereeniging*
Kestenholtz dr. M. 2010, *Invasion von Eichelhähern.*, bericht Schweizerische Vogelwarte Sempach
LWVT / SOVON 2002, *Vogeltrek over Nederland 1976 – 1993*. Schuyt & Co, Haarlem
Owen D.F. 1956. The food of nestling jays and magpies. *Bird Study* 3, p. 257
Thijssse Jac. P. 1903. *Het vogeljaar. Nederlandsche vogels in hun leven geschetst*.
Troost G. & R. Vogel 2010. Gaaieninvasie najaar 2010. *SOVON-nieuws* 23ste jaargang nr. 4
Zink G. 1981. *Der Zug Europäischer Singvögel. Ein Atlas der Wiederfunde beringter Vögel. Teil 3*. Radolfzell

Samenvatting – Abstract - Résumé

Tussen 18 september en 10 oktober 2010 leidde een invasie van Gaaien tot opvallende, hoofdzakelijk zuidwestgerichte migratie van de soort door België. Het accent lag nadrukkelijk op de oostelijke provincies. Uit de resultaten van de PTT-tellingen bleek vervolgens in de winter het hoogste aantal Gaaien in 25 jaar tijd in Vlaanderen te verblijven. De influx werd vrijwel gelijktijdig opgemerkt van de Baltische Staten tot in Nederland en in het zuiden tot in Zwitserland. Een Russische herkomst ligt op basis van de gegevens het meest voor de hand, hoewel niet kan worden uitgesloten dat de influx, binnen een zeer uitgestrekte regio, uit gesynchroniseerde lokale voedseldispersie ontstond.

The autumn 2010 Jay invasion in Belgium

Between 18 September and 10 October 2010 an invasion of Jays Garrulus glandarius led to a notable, mainly south-westerly migration of this species through Belgium. It was mainly to be seen in the eastern provinces. From the results of the PTT-counts it seems that the largest number of Jays was present for 25 years.

The influx was observed at more or less the same time from the Baltic States to the The Netherlands and as far South as Switzerland. Most likely this was an invasion from Russia, but synchronised local food-induced dispersion over a very wide area cannot be excluded.

L'invasion des Geais à l'automne 2010 en Belgique

Entre le 18 septembre et le 10 octobre 2010, une invasion de Geais des chênes Garrulus glandarius a conduit à une migration de l'espèce principalement orientée vers le sud-ouest à travers la Belgique. L'accent se trouvait clairement dans les provinces orientales. Les résultats des comptages PTT ont donné en hiver le plus grand nombre de Geais des chênes en 25 ans. L'afflux a été observé presque simultanément des États baltes aux Pays-Bas et dans le sud de la Suisse. Une origine russe est, d'après les données, la plus évidente, même si on ne peut pas exclure que l'afflux, dans une région très vaste, a pris naissance dans une dispersion locale de la nourriture.